

העיר ההיברידית על אפשרות שיבתו של החורש לירושלים

פרופ' עמית רפאל צורן

פרופ' עמית רפאל צורן הוא חוקר בבית הספר להנדסה ומדעי המחשב באוניברסיטה העברית ומרצה לעיצוב בבצלאל, זוכה פרס העיצוב של משרד התרבות. בוגר דוקטורט ותואר שני ממעבדת המדיה של MIT, בעל תואר שני בעיצוב מבצלאל ותואר הנדסת מערכות תקשורת מאוניברסיטת בן גוריון. חוקר את הקשר שבין בני אדם וטכנולוגיה, כולל ההיבטים הקוגניטיביים, תרבותיים, יצירתיים, טכנולוגיים ומיסטיים של אינטראקציה זו, תוך פיתוח מערכות אינטראקציה היברידיות בין אדם והסביבה.

של מארג חיים שבו האדם, יצירתו והסביבה הטבעית חד הם. הביקור באתר מרגש, משרה תחושה של מסע אחורה בזמן אל יישוב הנטוע ביער בן כאלפיים שנה, מסע שבו אנו פוגשים את המוכר כל כך, הארכיטיפי, הטבעי לנו, בוסתן החיים המאוחדים שנעלם מהמרחב העירוני.

בגינתו של האלון הזקן

חורבת סעדים ביער עמינדב היא מובלעת גן עדן קטנה. שרידי החורבה הביזנטיים ולידם שרידי בית בד ואתר מוסלמי מעוטרים בקשת אבנים שהשתמרה שלמה. קדושת המקום נחה גם על העצים אשר גדלו פה ללא הפרעה. בשטח הקטן שאינו עולה על 17 דונם התפשט חורש ים תיכוני. העץ השליט פה הוא האלון המצוי, ולצידו מצויים חרובים עתיקים, אלות, שקדיות, עוזררים ורבים אחרים.

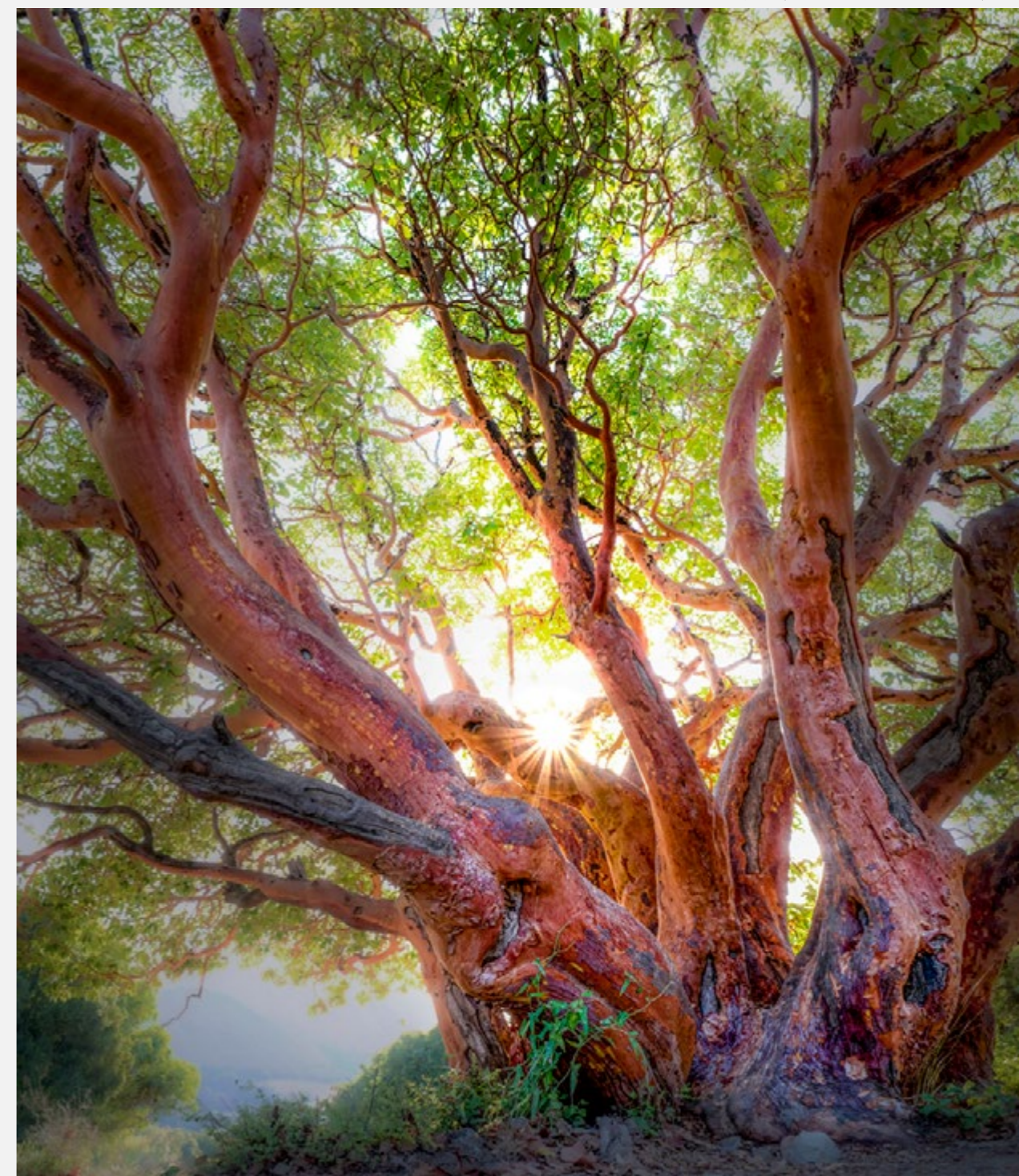
שרווחה באזור לאורך אלפי שנים. בחווה מגדלים גידולים ארץ ישראלים שונים המושקים במי המעיינות. כשמתרחקים ממרכז האתר, כעשר דקות הליכה לכיוון דרום, מגיעים לחורשת אלונים מצויים, חלקם גדולים ובוגרים, ולמעה עם שרידי גרם מדרגות וקיר תומך עתיק. אף שלא כל העצים בריאים פה, עוצמת המקום מהדהדת. מערכת היחסים בין האדם לאלונים האלה סיפקה הגנה על פינת חמד זו. בחורשה הקטנה אני חווה תחושות של בית וחייבור בלתי אמצעי למקום, תחושה של היכרות משכבר הימים. והרי טבעי הדבר, כי תחת אלונים כאלה חיינו אלפי שנים.

קרוב יותר אל העיר, באתר עין יעל הסמוך לנחל רפאים, נמצאים שרידי וילה רומית ולצידה כפר משוחזר, שנערכות בו סדנאות יצירה ואומנויות מסורתיות. הצומח המגוון באתר ניזון בחלקו ממעיין וממערכת שמנתבת את מימיו בכל רחביו. אף שרוב הצומח פה - אלונים תולע, אורנים, זיתים, עצי אגוז ואחרים - ניטע רק בעשרות השנים האחרונות, בכל זאת השוות במקום משרה תחושה

בין כל הכתרים שנקשרו לירושלים, בין כל תאריה ותיאוריה, קיבל הטבע המקומי אך תשומת לב מעטה. בעוד האלונים והאלות, החרובים והזיתים, התאנים ועצי המיש נשכחו מיותמים, רבות נכתב אודות האבן הירושלמית. למה זכתה האבן החצובה לכבוד עירוני, ואילו העצים נדחקו לשוליים?

בהרי ירושלים משובצות טרסות למכביר, ובוסתנים רבים נטועים בסביבות העיר, מליפתא ועד פארק בגין, על פי רוב בסמיכות למעיין ולחורש טבעי שנשתמרו מפאת קדושה או הגנה כלשהי.

עם זאת, תשומת הלב הציבורית לעצים העתיקים באזור זניחה - חרף אחיזתם של העצים בשורשי הקדושה, והשפעתם הרבה על התיישבות האדם. ירושלים המקראית הוקמה בליבו של אזור חורש ומעיינות, משום שהאדם הכיר בחשיבות הטבע והבין את תרומתו החיונית לחייו. אתרים שונים באזור מספקים רמזים על שְקִיָּה ואפשר שמבקש לשוב. בסטף שבמדרונות נחל שורק, ממערב לירושלים, נמצאים שני מעיינות וחווה משוחזרת המלמדים על החקלאות המסורתית

* במאמר מוזכרים הישובים הצפוניים מתת, אבירים וקיבוץ ברעם. תושבי שלושתם מפונים בימים אלו בצל המלחמה. המאמר נכתב לפני המלחמה, ואנו מקדישים אותו כעת להם, בתקווה כי יוכלו לשוב במהרה ובשלום אל בתיהם ואל העצים השלובים בהם.

חדר ביער האלונים של ברעם. ינואר 2023

ביותר, ושפע רב מוצע לנו, אבל אנחנו נדרשים לנהלם בתבונה ובמידה; לא רק לקחת, אלא גם לתת: על כל הרס על האדם להציע תיקון; על כל עץ שנכרת עלינו לנטוע אחר במקומו ולשמר רבים אחרים; על כל שטח הנגזל מחיית בר עלינו לספק לה במקומו אחר שיאפשר לה להמשיך לחיות ברווחה ולהבטיח את המשכיותה.

הפרא הטבעי הוא אשר יצר את המערכת שאנו מתארחים בה; לא האדם ברא את מארג היחסים המאפשר את החיים, ואולם אין בכך כדי להפריע לרבים להניח שביכולתנו להבין את המערכת הזאת די הצורך ואף לשלוט בה. אין לאדם בעלות על הטבע. האדם למד אמנם לגדל גידולים חקלאיים, לרפא מחלות, לשלוט בחשמל ולהתפיל מים, אבל חומרי הגלם שהוא עובד איתם לא שייכים לו; הם נמסרו לו בהשאלה, כמו החומר המרכיב את

הריק המחזיק את כל התופעות הוא התעלומה הגדולה שממנה יצא וממשיך לצאת כל החי. האדמה והמים, האוויר והאש הם מערכת המאזנת ומתקנת את עצמה, משתנה ומתפתחת. כך עשתה מיליארדי שנה, והיא סודו הנעלם של הגן. גם אם לרגע מסכי הטכנולוגיה ומעשה האדם משכיחים זאת, מתוך גן זה צמחו החיים, ותלותנו בו מוחלטת. הטבע הוא בעל הבית היחיד ושליט החיים; תמיד היה, תמיד יהיה, ולו נשיב את חובנו בבוא יומנו.

לצד הרווחה הגדולה שהשיג האדם בפיתוחיו, כל פגיעה בשלמות האדמה והחי, המים והאוויר היא עוד הלוואה בריבית, המכפילה את חובו לסביבה. אנו תלויים בנמלים ובדבורים, בעצים ובאצות, בצומח ובזוחל, בזה ששוחה ובזה שעף, ביצורים שגילינו ובאחרים שעדיין לא. משאבי המרחב נתונים לשלטונו של כוח שאיננו מסוגלים להכיל או להבין באמת. המשאבים שזכינו להם מהטבע נדיבים

אלה פועמים באיזון מתואם; הכול מזין את הכול כחלק ממערך אֶחוד של חיים. אקולוגיית הטבע מתעדכנת על פי התנאים המשתנים תדיר, תוך שאיפה מתמדת להרמוניה. ברשומותיו הגנטיות אין העץ מכיל את הציפור וגם לא את החרק. ב-DNA של הציפור לא נוכח העץ. גם אם נחפש עד קץ הימים, לא נמצא את הקוד המאפשר את המתאם של השלמות הטבעית. מערך היחסים, האיזון, חילוף החומרים, מעגל החיים וההזנה ההדדי, כולם בשלמותם לא נמצאים בשום מידע גנטי של פרט כלשהו. מורכבות זאת, ולא הקוד האינדיווידואלי, היא המערכת הקסומה המאפשרת את החיים: רשת החיבורים, מארג התלויות וההקשרים של כל היש.

**היופי יוצא הדופן
בחורבה מרמז מה
הטבע יודע לעשות,
כשעוזבים אותו לנפשו.
אין גינה מעשה ידי
אדם המציגה יופי פראי
שכזה. ענפי העצים
משתרגים אלה באלה,
ועצים הצומחים בין -
החורבות מעידים שאף
שהטבע סלחני כלפי
התערבות האדם, הרי
שברגע שזה האחרון
מושך את ידו ממנו, שב
הראשון לשלוט, ובדרכו
מחזיר את מגוון הצומח
והחי שנסוגו מחמת היישוב.
אני עומד על הגבעה, וצופה על הרי ירושלים;
עד לא מזמן, במונחים של אבולוציה,
היו כל ההרים סביב חורש אלונים,
אלפי דונמים של גן עדן צומח וחי.**

אלוני חורבת סעדים, כדי לחוש את ההבדל בין יער עצי המחט הסובב את האתר לבין חורש האלונים. חורש זה, על גווניו הרבים, הוא הצומח העיקרי שכיסה מיליוני שנים את הארץ ממרכזה עד צפונה, ושורשיו עדיין נוכחים מתחת ליערות הנטועים, כפי שמעידה התחדשות האלונים העצמאית בהרי ירושלים.

סודו של הגן

כשאני יושב תחת האלון הזקן בחורבת סעדים, אני זוכה - בין נהמת אופנוע הדוהר בכביש הגישה לאוטובוס הפורק פלוגותיו לקול צעקות האמרגן - לרגעי שקט, לעיתים כחמש דקות, לעיתים כשעה. ברגעים אלה הקסם שב וכובש את המרחב. הציפורים, שנגדמו למשמע רעשי המנוע, חוזרות לציץ, לתקשר ולשיר בשפתן. הרוח פורעת את ענפי העצים, ואט אט השלווה מתפשטת בכל הווייתו.

ככל שמשכי השקט מתארכים, השלווה מתגלה כשער אל מרחב שחוקיו והווייתו שונים במהותם מהמציאות העירונית. עתירת הארגון, ההנדסה, הרעש והמיכון. אני לא מוצא מילים שיכולות לתאר את דקויות הקסם ואת איכות החוויה. אני יודע שאת כל רשמיי אני כותב בכלים מוגבלים ומתוך תודעתי המצומצמת. אני מתבונן בעץ - רואה איך הוא מעניק לכל סביבתו צל ומחסה, איך הוא מזמן את הציפורים, איך הוא הווה בשלמות עם המרחב. אני שומע את הציפורים מתאימות את שירתן לקולות הרוח ולרעשי הסביבה, לא מגבירות את קולן כדי להתגבר על נהמת המנועים, לא נלחמות באדם בכליו שלו, אלא ממתנינות עד שתחלוף ההפרעה. כמה מעטים הם רגעי השקט ומרחבי הטבע הפראי. כששבה אליי תודעת החוקר, אני תוהה בנוגע למתאם המושלם בין אין ספור האורגניזמים. חיידיקים וחרקים, תפטיר וחזיות, ציפורים, זוחלים ויונקים, צמחים ועצים, אדמה וסלעים - כל

האווירה במובלעת החורבה שונה בתכלית מזו השורה ביער עמינדב הסובב אותה, שבו נטועים בעיקר אורנים וברושים. בביקור בסוף ינואר הרקפות פורחות בינות אבני החורבות והשקדיות פורחות בלבן, צומח עשבוני ירקרק פרוס כמרבד, וממעל חרובים באים בימים נוהגים כמנהגם: מתפרקים, משרישים שוב, משמרים יחדיו צעיר ועתיק. אך, כאמור, ברור לכול שהאלון המצוי הוא בעל הבית. בחלקים שונים של האתר התכנס החורש למעין יער אלונים קטן, והעצים מכוסים במטפסים שונים. פיצול בשורש הגזע של עצים רבים מלמד, שאין זו צמיחתם הראשונה ושהעץ הגלוי הוא ככל הנראה גלגול חדש של מערכת שורשים עתיקה. בין עצי החורש מוצאים עצים צעירים, בוגרים ומספר עצים זקנים; הגדול והמרשים שבהם מתנשא לנוכח שרידי בית הברד, כמצהיר "אני המרכז האנרגטי של המקום הזה".

היופי יוצא הדופן בחורבה מרמז מה הטבע יודע לעשות, כשעוזבים אותו לנפשו. אין גינה מעשה ידי אדם המציגה יופי פראי שכזה. ענפי העצים משתרגים אלה באלה, ועצים הצומחים בין החורבות מעידים שאף שהטבע סלחני כלפי התערבות האדם, הרי שברגע שזה האחרון מושך את ידו ממנו, שב הראשון לשלוט, ובדרכו מחזיר את מגוון הצומח והחי שנסוגו מחמת היישוב. אני עומד על הגבעה, וצופה על הרי ירושלים; עד לא מזמן, במונחים של אבולוציה, היו כל ההרים סביב חורש אלונים, אלפי דונמים של גן עדן צומח וחי.

באחד מביקוריי באזור מגיעה לחורבה קבוצה גדולה של מטיילים. המדריך צועק-מדקלם את תולדותיה, ומספק מידע טכני על החורש המקומי. את הסוד הוא לא גילה להם, והם חולפים על פני אוצרות הטבע - האלונים הכבירים שבכניסה לאתר - בלי לקלוט שאלה הם מחוללי הקסם המתפשט בכל פינה. מספיקה שהות שקטה קצרה בינות

**לצד הרווחה הגדולה
שהשיג האדם בפיתוחיו,
כל פגיעה בשלמות
האדמה והחי, המים
והאוויר היא עוד הלוואה
בריבית, המכפילה את
חובו לסביבה. אנו תלויים
בנמלים ובדבורים, בעצים
ובאצות, בצומח ובזוחל,
בזה ששוחה ובזה שעף,
ביצורים שגילינו ובאחרים
שעדיין לא**

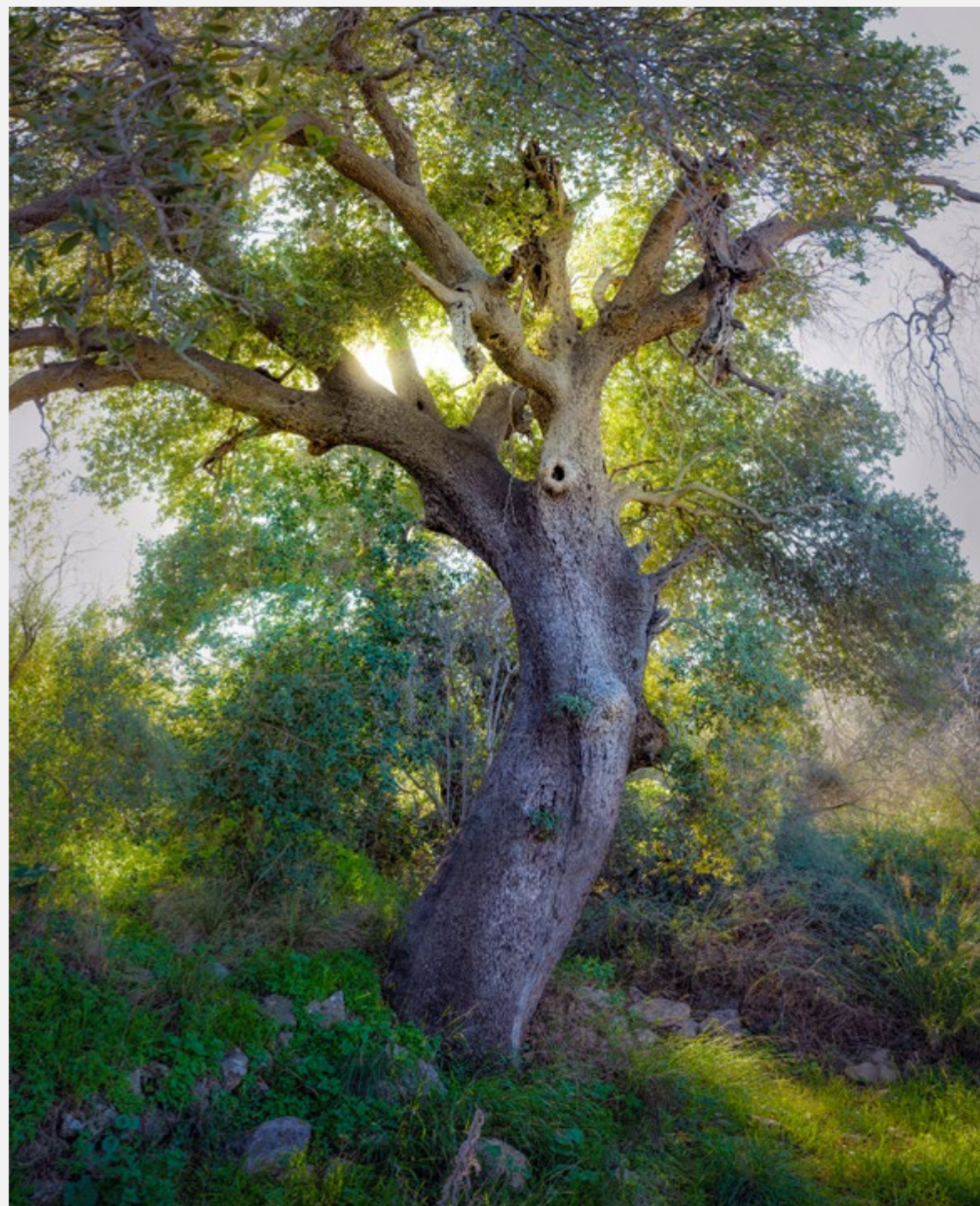
והכוכבים, תלות הגומלין של החי והצומח. שלמות זו עובדת, לא על פי לוחות הזמן האנושיים, אלא בזמנה שלה, ובבוא העת תתבע את חובה.

עם זאת, יכולותיו של האדם מכילות גם הבטחה וברכה לשלמות הכוללת: אנחנו חלק ממנה. האדם מסוגל להגות רעיונות ולהגשימם, לשנות את המציאות, לחקור ולפתח מערכות מורכבות. אני מאמין שיכולת אנושית רבת עוצמה זו, שהלכה והשתכללה במרוצת הדורות ובה בעת למדה לשכנע את עצמה שמשאבי הטבע אין סופיים, מסוגלת להתעדכן ולהירתם להשבת האיזון ולשיקום מגוון המינים, מתוך ההבנה שהרווחה האנושית תלויה ברווחת היקום כולו.

מאיפה מתחילים? עלינו ללמוד מחדש את גבולות הבנתנו ויכולתנו, מתוך הכרה שהטבע יודע היטב את עבודתו. עלינו לעצור את ההרגל הכפייתי והמתנשא שלנו לתכנן את הטבע ולשלוט בו, כמו גם את תשוקתנו לתקן אותו כראות עינינו. לא עלינו לקבוע איזה עץ יצמח ואיפה, איפה יהיה יער ואיפה חורש פתוח, איפה ינבוט אלון ואיפה יתנוסס אורן. עלינו למזער את הפגיעה ואת השליטה, לסגת, להאריך את הרוח, לרסן את השאיפה

גופנו: בבוא היום הוא ישוב ויתאחד עם הכוליות. האנושות היא חלק בלתי נפרד מהכוליות, וכוליות זו נמצאת תחת מתקפה מאז יצר האדם את החקלאות, מתקפה שהולכת והופכת הרסנית יותר, אלימה יותר ואף שחצנית יותר. האדם הפך הסכנה העיקרית לחיים עלי אדמות. כל פירות יצירתנו - כוחות השוק והמסחר, בתי המשפט והחוק, גייסות הצבא והמשטר, ספרי המדע ופיתוחי הטכנולוגיה - אינם שומרים בעצם מהותם על מקורות החיים, בריאותם ושגשוגם, אלא מונעים מכוח מבט הישגי ותחרותי, מקטלג וממיין, המנתק את האדם ממקורות אלה. יכולותיו של האדם הביאו אותו להישגים חומריים רבים, אבל חולשותיו - צרות המבט, שיקולים קצרי טווח וחמדנות - הוות אסון לעצמו ולכל אשר חי וצומח סביבו. רובנו טועים לחשוב שחיינו תלויים במערכות שפיתחנו, אבל הן בעצם מחוללות ההרס. החיים ובריאותם טמונים בסודו של הגן.

עצי אלון חיים מאות בשנים, כך גם עצי זית, אלות אטלנטיות וחרובים. תגובתה של האבולוציה איטית, ובעיני האדם היא נראית מנומנמת, כזו שלא יכולה להדביק את השינויים הטכנולוגיים שהאנושות מפיעה בקצב גובר והולך. עם זאת, הכוחות האמיתיים היחידים במציאות הם כוחות החיים עצמם, ותלותנו בהם מוחלטת. אל לנו ללכת שולל אחר העדר תגובתו של העץ לכורת, ואל לנו להתבלבל לנוכח סלחנות חיות הבר למעשינו. לא הם ינקמו את נקמתם, אלא כוח השלמות האקולוגית כולה, כוחה של האדמה, בעלת הבית היחידה. האדם לא השיג הבנה עמוקה של מורכבות החיים ואולי לא ישיג לעולם, אבל דבר אחד כן למד: כל מניפולציה על המרחב ועל החי, כל פגיעה בהרמוניה הטבעית, תגבה את חובה. שלמותה של המערכת האקולוגית, שבה הכול משפיע על הכול והכול מחובר לכול, היא תנאי יסוד של מארג החיים: מקורות המים והאדמה, האוויר והריק, אור השמש

האלון מצוי הגדול והזקן של חורבת סעדים, ינואר 2022

**מאיפה מתחילים? עלינו
ללמוד מחדש את גבולות
הבנתנו ויכולתנו, מתוך
הכרה שהטבע יודע היטב
את עבודתו. עלינו לעצור
את ההרגל הכפייתי
והמתנשא שלנו לתכנן
את הטבע ולשלוט בו,
כמו גם את תשוקתנו
לתקן אותו כראות עינינו.
לא עלינו לקבוע איזה עץ
יצמח ואיפה, איפה יהיה
יער ואיפה חורש פתוח,
איפה ינבוט אלון ואיפה
יתנוסס אורן**

אלון תבור בפארק אלונה מפגין יצירתיות צורנית שלא מתאימה לתכנון עירוני. קיץ 2022

שכנות טובה

באזור ירושלים פזורות מספר דוגמאות למערכת יחסים מיטיבה בן האדם לעץ. גם אם הן ספורות, הן יכולות ללמד אותנו משהו על שכנות טובה בין האדם לטבע ועל קסמו של הפרא המטופח בכבוד בידי דייריו בני האדם.

החרוב של עין כרם הוא אחד החרובים העתיקים והגדולים בארצנו. הוא מציג גמישות צורנית יוצאת דופן, מתפתל, נאחז ומתפתח על קיר סלע מצפון לנחל עין כרם, צופה אל היישוב. העץ הוא מוסד מקומי, ושמעתי אודותיו רבות לפני ביקורי אצלו. כשהגעתי, מצאתי ספסל עץ פשוט, שהשתלב היטב באווירה, ומעט ספרי קריאה שהשאירו מבקרים. מראה השקיעה מכאן משגע. השכנים הציבו למענו עמוד תומך שתוכנן בקפידה ומסייע לו להחזיק את כובד משקלו ושנותיו. החרובים הפזורים מתחתיו מלמדים שמדובר למעשה בחרוב נקבי.

במספר ביקורים לפנות ערב אני פוגש פה מטיילים עם כלבם, קבוצות נוער בהדרכות ומכינות, שרידי מדורה לילית. עצם הגילוי שפינת טבע יפיפייה שכזו נמצאת במערכת יחסים מתמשכת עם היישוב הסמוך, זוכה לאהבתם ולהגנתם של המבקרים ומספקת צל ויופי רב, מרחיב את הלב ומלמד על הוויית גומלין טבעית ועתיקת יומין, שראוי להשיבה לכל שכונה ולכל בית, בעיר ובכפר.

חוויה דומה עברתי בקיבוץ צובה שבהרי ירושלים. מחוץ לקיבוץ, בשטחי החקלאות, מסתתרים עץ זית ענק וחלול ושרידי אלון מצוי אדיר ממדים. הזית הוא אחד הגדולים בארץ, והאלון היה בשעתו אחד הגדולים בארץ. גם הזית וגם האלון נשמרו בזכות קדושת המקום וקרבתם לשרידי יישוב, ושניהם מטופלים באהבה. ספסלי עץ פשוטים משתלבים היטב בסביבתם ומאפשרים ישיבה שקטה והיכרות עם נפילי עצים, נציגי הטבע והבוטננים שבהרי ירושלים.

מסע אל הרמוניה גלילית

בדומה לחרוב של עין כרם, ישובים רבים ברחבי הארץ מנהלים יחסי שכנות טובה עם החרוב המקומי על עציו הייחודיים. ביישוב הקהילתי אבירים, שבגליל העליון המערבי, מכוונים שלטי עץ קטנים את המבקר לטיול רגלי של מספר דקות אל האלון הגדול השוכן בחרוב טבעי הסמוך ליישוב. האלון הזקן אינו מדגמן עוד את גודלו המקורי, אבל גזעו האדיר מספר מה נשא עליו בעבר. הדרך העוברת בין אלוני ואלות החרוב הגלילי מסודרת ויפה, והעץ עצמו מוקף בגדר אבן, ולידה שלט המבקש מהמבקר לשמור עליו. מחוץ לגדר יש פינת ישיבה, נדנדה מעץ, ומישהו אפילו תלה מובייל.

הגעתי ליישוב כדי לצפות באלון הגדול, וביקור זה תגמל מעבר לציפיותיי. בתי היישוב עצמם מוקפים בעצי חורש, וקשה להפריד בין יצירת האדם לטבע הפראי. מראה דומה אני פוגש גם ביישוב הסמוך

ולעיתים בזמן השקיעה הוא מקבץ אליו תושבים ואורחים. בשביל תושבי מתת הוא חלק בלתי נפרד ממרחב החיים, פינת השקיעה. כך גם אלוני התה הנמצאים במורד הגבעה, וקיבלו את שמם בשל גודלם המאפשר שהייה ארוכה לתה ומנוחה של צהריים.

הביקור באבירים ובמתת מלמד איך נראים חיים אחודים שבהם אין הטבע מודחק או מופרד, איננו מנוקש ומגורש בעזרת גדרות בטון וריסוסים. בשבילי זוהי חוויה עוצמתית ואופטימית, המטביעה את חותמה על רוחו של מסמך זה. ואולם המנה העיקרית של האופטימיות הגיעה בביקורי בקיבוץ ברעם.

חדרי יער ברעם

כשהופיעה במוסף השבת של עיתון הארץ הכתבה שכתבתי על האלונים (17.8.22), הגיעו אליי תגובות רבות. אחת מהן הייתה של שלומית מקיבוץ ברעם בגליל העליון, שהזמינה אותי לביקור בחורשת האלונים המקומית. רצה המקרה ובאותו הזמן שהיתי באזור. נפגשנו בקיבוץ, ולאחר נסיעה של כמספר דקות במטע התפוחים של ברעם, הגענו לכניסה, שאינה נגישה למטייל האקראי. לנגד עיניי התגלתה חורשה רחבת ידיים, עם אלונים מצויים בשלים ושחורי קליפות, גבוהים ודקים, ניצבים בתצורות ריקוד מרשימות שתחתן פרושים משחקי אור וצל. התפתלויות נחשי העצים השחורים אל על יוצאות דופן ביופיון, מפיחות חיים בארכיטיפ יער הפיות מהאגדות.

לביקור הצטרפה עוד אורחת שראתה את המקום לראשונה, והסתובבנו משתוממים לנוכח היופי. בצמיחתן אל האור מלמדות אותנו ישויות אלה, המדברות איתנו בשפות עתיקות, נדיבות ועוצמה בלתי מתפשרת. כשאנו שוהים בקרבת האלונים, גופנו נזכר בכל מה שהשכיחה התרבות.

החורשה משתרעת עשרות מטרים לאורך ולרוחב, וענפי העצים המשיקים אלה

לאלה יוצרים חללים מוצלים - "חדרים" שלומית קוראת להם - המופרדים זה מזה על ידי הצמחייה המטפסת ומדרגות הסלע בקרקע. שולמית סיפרה שלאורך שנים נהגו חברי הקיבוץ להתכנס בפינה זו של היער לכבוד יום העצמאות. כל משפחה התמקמה בחדר, ובקרחת היער המרכזית נערכה החגיגה. מפאת גילם של ותיקי הקיבוץ דעכה מסורת זו בשנים האחרונות, אבל הסיפור ממשיך להדהד בי את קולו האופטימי, קול שיבתו של האדם אל הטבע.

ובעודי שוהה בחורשה, אני תוהה, למה גינות עירי אינן נראות כך. למה משקיעים משאבים בהרחקת הפראי ובשליטה בצומח, במקום לכבד את כוחם של החיים ואת רצונו של המקום? אם פנינו קדימה, עלינו להפנים את המסר של האדמה הירושלמית אל היישוב: הטבע מבקש לשוב לבתינו ולחצרותינו. <<

חזון תכנוני עתידי לאיחוד שטחים חשופים והרחבת שטחי אדמה בעזרת בנייה מעל לנתיבי תחבורה החפורים בקרקע. איור: אלינה באזל, פברואר 2023

החרוב העתיק של עין כרם. קיץ 2022

המהונדס שכפה האדם על האדמה. בכל ביקור אני מזהה תנועה: נביטה חדשה, שיחי אלון שגדלו והשירו, שיח אחד שיבש לו, וכאן כבר רואים את תחילתו הממשית של עץ. לאחרונה ראיתי נביטות אלונים גם בגינות פרטיות ובתאי אדמה קטנים ברחבי שכונתי, בית הכרם. חברה סיפרה לי שמצאה בגינתה שלושה שיחי אלון מצוי שלא היא שתלה.

בהמשך גן השחר, בפינה נסתרת של הגינה הקהילתית, אני מוצא במפתיע, לראשונה לאחר שנים של ביקורים בגן, עץ אלון תבור צעיר, כבן 20, שצמח בין אורנים. זהו אלון התבור היחיד באזור, עץ המעדיף על פי רוב אזורים נמוכים יותר ולכן נפוץ פחות בהרי ירושלים. העץ נטוע על שיפוע גבעה קטנה וצומח בזווית של כ-30 מעלות הצידה, רמז לכך שכל הנראה הוא צמח פה פרא; שכן האדם, כידוע, נוטע עצים ישר.

אותה התופעה הנראית בגנים ובפארקים של העיר נוכחת בכל הרי ירושלים. ביערות קק"ל, בין נטיעות האורנים הרבות, ניתן לחזות בשיחי חורש רבים השבים למרחב, ובראשם האלון המצוי, הצומח מתחת לאורנים ומופיע כשיח בגדלים שונים, עד שמעבה את גזעו, מתרומם ומכריז: "אני כאן, עץ צעיר." עצי אלון מצוי רבים פגשתי ביערות ירושלים ובמורדותיה, מיער עמינדב עד פארק קנדה. התופעה הרחבה מבקשת את תשומת ליבנו. הרי האדמה פועמת תחת רגלינו ויסודות בתינו. לטעמי, זוהי קריאה לירושלים להציע חזון עירוני מקורי, עדכני, ולפיו הטבע הפראי שב למרחב, ולהפוך לעיר המתמזגת עם הטבע הסובב אותה, כמו היישובים אבירים ומתת.

העיר ההיברידית

עצי החורש המקומיים אינם מתאימים לאדריכלות עירונית מודרנית. אלוני ישראל, למשל, אוהבים לצמוח לכל עבר, <<

שיבתו של הטבע לירושלים

גן השחר בשכונת בית הכרם הירושלמית הוא גן מטופח המשתרע במקביל לכביש בגין, מול גבעת רם. הגן, שנקרא גם פארק בית הכרם או גן הקשתות, הוא מרחב המשכן בתוכו עצים מגוונים, צמחייה ומדשאות, גני שעשועים, פינות ישיבה וגינת כלבים. אורכו של הגן כ-500 מטרים, ובקצהו הדרומי גינה קהילתית קטנה ומטופחת, שניכרת בה אהבת התושבים. רוב השיחים בגן השחר הם רוזמרין, לבנדר ואלת המסטיק, ויש בו מגוון של עצים: אקליפטוסים, ברושים, אורנים, צפצפות, קטלבים, דובדבנים, תאנים, זיתים ואגוזים, כמו גם אלות אטלנטיות ומגוון נאה של אלונים מיובאים: אלונים אנגליים, אלוני גלעין ואלון השעם.

אני מרבה לבקר בגן, לעיתים בטיול עם רוקי כלבי ולעיתים לבדי, תמיד שמח לפגוש את חיותו של הטבע: שלכת האלונים האנגליים והאלות האטלנטיות פירות התאנה, הקטלב, האלון והזית בעונתם, פריחת הדובדבן והפריחה של כל צמחי הגן בכלל. אבל אני מתרגש ממש, כשאני רואה את הפרא מתגנב אל הגן העירוני.

בגן השחר, כמו בגנים עירוניים אחרים, ניתן לראות צמחי חורש מקומיים, במספר לא מבוטל, הנובטים ומבצבצים מבעד לירוק הנטוע. ברור לכול שצמחייה זו פורצת פרא ואינה נטועה, שתולה או זרועה. אזוב וזוטה לבנה הם צמחי חליטה נהדרים, ולצידם גדלה צמחייה עשבונית של גדילן מצוי, חוביזה, סרפד וחרדל, צמחי מרפא ומאכל, המקשטים בעונתם פינות שונות בגן. ובכל זאת בשבילי המראה המרגש ביותר הוא שיבתו של הצומח העיקרי של החורש היסודי, האלון המצוי.

בין אלונים מיובאים למשוכות גזומות היטב של אלת המסטיק קל לזהות את עליו החדים של האלון המצוי, הפורצים בנקודות רבות בפארק ומפירים את הסדר

**בין אלונים מיובאים
למשוכות גזומות היטב
של אלת המסטיק קל
לזהות את עליו החדים
של האלון המצוי,
הפורצים בנקודות רבות
בפארק ומפירים את
הסדר המהונדס שכפה
האדם על האדמה. בכל
ביקור אני מזהה תנועה:
נביטה חדשה, שיחי
אלון שגדלו והשירו,
שיח אחד שיבש לו, וכאן
הממשית של עץ**

עלינו לשחרר את הקיבעון היצירתי שלנו ולשוב וליצור חדשנות של ממש, במקום להסתמך על הרחקה, הדברה, הריגה, השמדה, ניקוש או שריפה של רצון האדמה, שמביאים לחוסר איזון אקולוגי, ולהשתלטות של מינים מסוימים על חשבון אחרים.

ולאו דווקא להתנוסס כתורן העומד דום ברחובות הערים. תכנון המאפשר לעצי חורש מקומי לשגשג בעיר דורש לשנות מהיסוד את תפיסת עיצובו של המרחב העירוני ובנייתו. במצב העניינים הנוכחי יכשילו שיקולי יעילות כלכלית שינוי כזה. כדי לשנות את התפיסה - ובעקבותיה גם את הכלכלה - עלינו להרחיב את השקפת העולם שלנו ולכלול בה חיים במרחב המכבד טבע ולהפסיק להילחם בכל פרא היוצא מגבולות הנורמה.

ציניקנים ידחו על הסף גישה כזאת: הרי מבני הכלכלה נתפסים כאילווצים היצוקים בבטון מזוין. מרוב התפעלות מכוחה לעצב את המרחב, התבצרה המודרנה בתוך תפיסותיה, עוטה שלמת בטון ומפגינה התעלמות מרשימה ועקשנית מההסתברות הגבוהה, מהוודאות כמעט, שעשייתנו הנוכחית אינה צופה פני עתיד ומסכנת באופן עמוק את קיומנו שלנו על פני האדמה. המראה של ליפתא וחורבת סעדים מלמד שהטבע ישוב לתבוע את חזקתו על המרחב, וכל חשיבה תכנונית המכירה בכך משככת במידת מה את גלי הצונמי הדחויים, שהאנושות בוהה בהם ללא תגובה או חזון.

אני מאמין שעלינו לעזוב לנפשה את האדמה, כל אדמה שהיא: גינות פרטיות, גינות עירוניות, פארקים ומרחבים ציבוריים אחרים. עלינו להניח לאדמה להצמיח את רצונה, לעכל את עלי השלכת ואת הפירות שנשרו ולקיים חילוף חומרים מלא ללא הסתמכות על דישון. עלינו לחדש את תפיסתנו בדבר בניית מבנים וסלילת דרכים, תוך הקפדה על רציפות של שטחי אדמה, שתאפשר לכל חי לנדוד בביטחון מתא שטח אחד לאחר, ולאפשר את כניסתן ותנועתן של חיות חורש, לדוגמא, למרחב הבנוי. ההתנגדות לכך צפויה, אך יש לזכור כי הלחץ הגובר על המערכות האקולוגיות מביא עמו את התנועה בכל אופן. במקום להילחם בה או להתכחש אליה, עלינו לכבד אותה ולהטמיעה בתפיסת עיצובו

של המרחב העירוני. עלינו לשחרר את הקיבעון היצירתי שלנו ולשוב וליצור חדשנות של ממש, במקום להסתמך על הרחקה, הדברה, הריגה, השמדה, ניקוש או שריפה של רצון האדמה, שמביאים לחוסר איזון אקולוגי, ולהשתלטות של מינים מסוימים על חשבון אחרים.

פעמים רבות שהיתי בימות הקיץ בצל עצי חורש, ולא הופתעתי מהאוויר הממוזג גם בימים חמים במיוחד. ודאי שכך הוא! הרי לאלון היו 50 מיליון שנה שבהן למד לייעל אנרגטית את צינן האדמה ושורשיו בימים החמים. עצי חורש מקומיים כמוהו נוטים לסגור כיפה מוצלת רחבה, הממזגת את החום. האוויר החם יוצא דרך ענפי החופה ועליהם, אבל הרוח לא נחסמת. הנדסת האדם יצרה סוגי הצללה ומיזוג רבים, אבל מעולם לא השיגה את יעילות העץ, וכשאני שוהה בחלל מלאכותי שהופך בימי הקיץ לחממה, אני מיד מחפש את השלט של המזגן. העיר עמוסה בשטחים חשופים מלאכותיים - כבישים, גגות מבנים, מדרכות - שתכנון אחר יכול לצמצם למינימום ההכרחי. אני מאמין שעלינו לחתור לכיסוי כל הגגות והקירות החשופים בירוק. העצים מקררים את הסביבה, לא רק בזכות הצל, אלא גם בזכות הפוטוסינתזה. בתהליך הפוטוסינתזה הצמח סופג את האנרגיה של האור ומשתמש בה, ועל הדרך אנו זוכים לאוויר צונן יותר מכל סוכה מלאכותית שניצור.

האדריכלות העכשווית הולכת ומתמלאת בדוגמאות - ואף במגמות ובידע - של הבנת הסביבה והתכנון כמרחב אחד רציף, אפילו בסביבות עירוניות. השאיפה לבנות מבנים בדרך שתמזער את ההשפעה על המרחב ותתמוך בשימור המערכות האקולוגיות מתפתחת לכדי ההבנה כי הבנוי וסביבתו חד הם; רצף של אותה ישות. פרויקטים אקולוגיים נקודתיים קל למצוא, אך עלינו לעסוק בחזונה של עיר. שילוב טבע פראי עם תכנון עירוני ידרוש חשיפה מקסימלית של שטחי אדמה והתייחסות שונה לגיאוגרפיה

המקומית והאקלים, צמצום הגיבון ותכנון הנוף, חשיבה מחודשת על חלוקת ומבנה מגרשים, אפשר כניסה של בעלי חיים למרחב על מנת ליצר מרחב אקולוגיה מאוזן, מרובד ועשיר. מסמך זה הוא קריאה לשינוי מהותי של סדרי עדיפויות. הוא קורא לפתח מחשבה יצירתית, ולערוך מחקרים שתכליתם ללמוד איך מצמצמים ככל האפשר את התערבות האדם במרחב ואת ניכוסו כמשאב בלתי מוגבל. השינוי יתחולל צעד אחר צעד, נטיעה לצד נטיעה, לבלוב ליד לבלוב, בלוט אחר בלוט. ואט אט יחברו להם יחדיו עוד מחקרים, עוד תכנונים, עוד קולות ועוד חזונות ויטו את הכף לטובת כולנו. אז ישוב הטבע באהבה לביתו, ואנו נשוב לחסות בצילו ולשבת בגינתו. ■